Лучик В. В.

ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ : ПІДРУЧНИК

К. : Вид. центр «Академія», 2008.— 344 с.

Потреба в українському підручнику для вищої школи з курсу «Вступ до слов'янської філології» назріла давно: цей традиційний університетський курс викладають майбутнім славістам упродовж багатьох десятиліть, а опрацьовувати його студентам досі доводилося переважно за розрізненими працями вітчизняних і зарубіжних учених. Існуючі навчальні посібники не могли задовольнити сучасних потреб з багатьох поглядів: «Вступ до слов'янського мовознавства» М. К. Грунського (1941, 1946) давно став бібліографічною рідкістю, «Вступ до слов'янської філології» П. П. Чучки, хоч і був виданий у двох частинах (К., 1998.— Ч. 1.— 78 с.; 1999.— Ч. 2.— 76 с.), проте він дуже короткий і через невеликий тираж не набув значного поширення, а аналогічні праці зарубіжних славістів (*Собинникова В. И.* Введение в славянскую филологию.— Воронеж, 1979.— 83 с.; *Супрун А. Е.* Введение в славянскую филологию. — Минск, 1989; *Horálek K.* Úvod do studia slovanských jazyků. — Praha, 1962) в Україні майже недоступні й на нинішній час уже значною мірою застаріли. До того ж вони були зорієнтовані на інший контингент користувачів і, цілком природно, не враховували належною мірою українського матеріалу.

Рецензована праця В. В. Лучика відповідає всім канонам підручника нового покоління: раціональний обсяг при максимальному охопленні всієї обов'язкової проблематики, відповідність науковому рівню сучасної славістики, чіткий і доступний виклад, лаконічність, відсутність перевантаженості зайвими деталями, запитання і завдання для студентів після кожного з 6-ти розділів, короткий термінологічний словник наприкінці підручника і досить вичерпний список славістичної літератури — за всім цим відчувається досвідченість автора не тільки як ученого-славіста, але і як професора-викладача, зав. кафедри загального і слов'янського мовознавства одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів України — Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Виходячи зі свого досвіду й, очевидно, зважаючи на вже усталену в славістиці традицію, В. В. Лучик розмістив матеріал підручника в такій послідовності: після вступного «Слов'янська філологія як наука і навчальна дисципліна» (с. 7–15) йдуть розділи «Слов'янські народи і мови» (с. 16–88), «Праслов'янська мова» (с. 89–106), «Слов'яни у давні часи» (с. 107– 202), «Виникнення писемності у слов'ян» (с. 203–243), «Історія слов'янської філології» (с. 244–327). «Короткий термінологічний словник» (с. 328–336) містить пояснення 136-ти термінів, а бібліографія має139 позицій філологічної і частково історичної та довідкової літератури зі славістики. Не заперечуючи такої композиції, відзначимо, що цілком прийнятним міг би бути й суто хронологічний підхід: після вступного розділу спочатку висвітлити історію слов'ян від найдавнішого періоду, потім — подати відомості про праслов'янську мову, виникнення писемності у слов'ян; після цього відомості про сучасні слов'янські народи та мови чіткіше сприймалися б як результат їхньої багатовікової еволюції, а історія слов'янської філології ще логічніше завершувала б весь курс.

Надзвичайно вдалим нам видається розділ «Слов'янські народи і мови». Після загальної характеристики сучасних слов'янських народів та їхньої етнічної спорідненості й слов'янських мов та їх генетичної спорідненості автор стисло, але інформативно, на сучасному науковому рівні розглядає класифікацію цих мов, потім — кожну мову зокрема, висвітлюючи при цьому її поширеність, основні писемні пам'ятки з фіксацією її рис, становлення літературної мови, найхарактерніші фонетичні та граматичні особливос-

© Г. ПИВТОРАК, 2009

ті сучасної літературної мови, ступінь її дослідженості, діалектне членування сучасних народних говорів тощо.

У славістиці ще й донині дискусійною залишається проблема писемно-літературної мови в Київській Русі: чи була ця мова в своїй основі старослов'янською, чи функціонували паралельно церковнослов'янська і давньоруська (давньокиївська) мови, чи існували в той час диглосія, білінгвізм чи була єдина літературна мова з кількома функціональними стилями? Автор торкається цих проблем лише побіжно (до речі, це й не входило в його завдання), але й у принагідних твердженнях спостерігається деяка непослідовність: він визнає функціонування в Київській Русі двох окремих писемно-літературних мов — «церковнослов'янської та книжноруської (руської)» (с. 35), але вже в наступному реченні говорить про «обидва варіанти писемної літературної мови». Так само нечітко визначено й статус серболужицьких мов. З усього викладу випливає, що верхньо- і нижньолужицька — це дві окремі мови (і так вони розглядаються на своєму місці), проте на с. 32 ідеться про лужицьку мову у двох її варіантах — верхньо- і нижньолужицькому, ще раз фігурує «лужицька мова», а на наступній сторінці — вже «лужицькі мови». Суперечлива позиція автора і стосовно давніх склавинів: він вважає їх племенами то східнослов'янськими (с. 35), то «переважно південнослов'янськими» (двічі на с. 25, а також на с. 206), хоч такими вони ніколи не були. Характеризуючи найважливіші ознаки білоруської мови, варто було б відзначити також дуже істотну її рису — наявність приставних [в] і [г] на початку слова або після префікса на початку кореня: *вобласць*, *возера*, *вока*, *Вольга*, *восень*, *навука*, *завочнік*, *гэты*, *гэтакі*, *дагэтуль* і т. ін. Автор вважає задньоязиковий [г] фрикативним як в українській, так і в білоруській мовах (с. 39, 45). Насправді ж в українській мові процес переходу g > фрикативний γ продовжився, унаслідок чого з фрикативного виник фарингальний h.

Невеликий, але змістовний розділ «Праслов'янська мова» принципових зауважень не викликає. У ньому на належному професійному рівні розглянуто періодизацію праслов'янської мови, основні її фонетичні, лексичні та граматичні ознаки, фонетичну транскрипцію та діалектне членування.

Найбільший у підручнику розділ «Слов'яни у давні часи» охоплює цілий комплекс не лише суто лінгвістичних, а й історичних, археологічних, культурологічних та етнолінгвістичних проблем. В. В. Лучик досить детально розглядає «Теорії прабатьківщини слов'ян» (коректніше, мабуть, говорити не про теорії, а про гіпотези) — прибалтійську, задніпровську (Я.-М. Розвадовського), дунайську, карпатську, надчорноморську (Ю. О. Карпенка), вісло-одерську, вісло-дніпровську (середньонаддніпрянську). Усі ці теорії (гіпотези) не співмірні за науковим потенціалом, популярністю й кількістю прихильників, через що варто було б наводити їх від найпоширеніших до екзотичних.

Значну інформативну цінність у цьому розділі становлять археологічні відомості та писемні згадки античних авторів про слов'ян, лінгвістичні свідчення про зв'язки давніх слов'ян з іншими народами, відображення в мові їхньої матеріальної та духовної культури. У майбутніх славістів-філологів особливий інтерес викличуть свідчення ономастики та етимології, зокрема численні й різноманітні лексичні запозичення з багатьох мов на різних історичних етапах. Наступні два підрозділи про відображення в мові матеріальної й духовної культури давніх слов'ян за своїм змістом та інформаційним потенціалом далеко виходять за межі підручника й мають загальнокультурологічне значення. Не тільки для студентів, а й для широкого кола читачів велике пізнавальне значення матиме відтворена автором підручника на основі реконструйованого лексичного складу мовна картина давньослов'янського світу та її носіїв, високий рівень матеріальної культури давніх слов'ян (знаряддя праці, способи господарювання, види занять, форми суспільної організації, житло, побут, їжа, одяг, тканини, прикраси, сільськогосподарське виробництво, транспорт, ремесла і т. ін.). При цьому важливо відзначити, що лексичний склад праслов'янської мови на позначення предметів і понять матеріальної та духовної культури подається автором у динамічному висвітленні, простежується поступове збагачення лексики разом з удосконаленням суспільних відносин, технічним прогресом, зростанням загального рівня культури давніх слов'ян. Численні реконструйовані праслов'янські лексеми відповідають усім вимогам лінгвістичної реконструкції і, за поодинокими випадками, застережень не викликають.

Духовна культура праслов'ян (звичаї, вірування, етичні та естетичні норми і т. ін.), як відзначає автор, відображена у фольклорі, літописних свідченнях, обрядах і звичаях, що значною мірою збереглися аж до нашого часу і відбилися в мові. Рецензований підручник подає досить детальну інформацію про слов'янське язичництво, пантеон богів і богинь, слов'янську демонологію (злих духів), про давній народний календар і християнські свята у слов'ян. Автор слушно наголошує на тому, що давні слов'яни жили в гармонії з природою, знали її закони й підпорядковували їм усю свою діяльність (с. 196).

Це важливо підкреслити з огляду на те, що наші далекі предки в ставленні до природи були значно розумнішими від своїх нинішніх нащадків, які фактично оголосили природі війну, намагаючись її підкорити й перетворити, хоч така діяльність згубна не тільки для «перетворювачів», а й для всього довкілля.

Деякі наші побажання до цього розділу стосуються лише розповіді автора про християнські свята, календарні дати яких він наводить за новим стилем, але не до кінця послідовно. Зокрема, в підручнику подано за старим стилем дати Святвечора 24 грудня і Благовіщення 25 березня (за новим стилем — відповідно 6 січня і 7 квітня). Новий рік (на Василя) відзначають не за два тижні після Святвечора (с. 197), а за тиждень (14 січня). На с. 197 правильно сказано, що християнські різдвяно-новорічні свята закінчуються Водохрещами, або Йорданом (тобто це те саме), а на наступній сторінці Йорданські свята й Водохреща вже вважаються двома окремими. При деяких християнських святах, які називає автор, варто було б зазначити і їхню дату, зокрема Катерини (7 грудня), Андрія (13 грудня) — с. 197, Теплого Олекси (30 березня), Святого Юрія (6 травня) — с. 199, пророка Іллі (2 серпня), Маковея (14 серпня), Спаса (19 серпня), святого Михайла [неточно: насправді це свято Архистратига (архангела) Михаїла (21 листопада)] — с. 201. На цій самій сторінці згадується свято Різдва Пресвятої Богородиці, або Друга Пречиста, і відзначається, що між Першою і Другою Пречистою чарівниці збирають зілля, що має чарівну силу. Але в такому разі слід було б назвати й дату відзначення Першої Пречистої (це — Успіння Пресвятої Богородиці — 28 серпня).

Виникнення слов'янської писемності в сучасній славістиці не належить до дискусійних проблем, хіба що немає одностайності вчених у питанні про первинність глаголиці чи кирилиці. В. В. Лучик опрацював цей розділ ґрунтовно й вичерпно. Він на сучасному науковому рівні розглянув передумови появи писемності у слов'ян, створення слов'янської писемності, просвітницьку діяльність солунських братів Костянтина (Кирила) і Мефодія, Климента Охридського, а також слов'янські абетки, аргументовано доводячи тезу про те, що «глаголиця як упорядковане письмо передувала кирилиці, поступившись їй як досконалішій на всіх слов'янських землях, де закріпився візантійський зразок богослужіння» (с. 216). На окремій таблиці подано кириличну азбуку в зіставленні з візантійським унціалом і глаголицею, проте графічні накреслення деяких літер (особливо глаголиці) у тексті підручника не зовсім збігаються з тими самими в таблиці (с. 222, 223, 225).

Детально проаналізовано всі основні види писемних пам'яток слов'янської писемності: написи на предметах матеріальної культури, рукописи, їхні копії та видання, інкунабули та інші стародруки, наведено дати виходу першої власне слов'янської друкованої книги латинкою «Троянська хроніка» Гвідо де Колумни (Пльзень, бл. І476), першої кириличної книги «Октоїх» (Восьмикласник) у друкарні німця Ш. Фіолля (Краків, 1491) і того самого року в тій самій друкарні — богослужбової книги молитов за годинами — «Часослова» та збірника церковних післяпасхальних співів «Тріодь цвітна» (у підручнику помилково «Тріодь кольорова» — с. 241), доречно відзначено, що «особливість виданих Ш. Фіолем книг полягає в тому, що використана для їх написання церковнослов'янська (треба «старослов'янська».— *Г. П.*) мова включає деякі ознаки українського мовлення, поширеного в часи Середньовіччя на території аж до Кракова» (с. 241).

Розповідаючи про початок книгодрукування у східних слов'ян, В. В. Лучик згадує насамперед білоруського просвітника і першодрукаря Франциска Скорину, «який закінчив Ягеллонський університет у Кракові» (с. 242). Видавничу діяльність Ф. Скорини автор охарактеризував у цілому правильно, але про його особу варто було б сказати точніше й повніше. Адже Ф. Скорина, крім Краківського університету, вчився ще в декількох європейських університетах, у Празькому здобув науковий ступінь доктора вільних наук, а в Падуанському (Італія) — доктора медицини. Згодом, звертаючись до читачів у передмовах до своїх видань, він послідовно підкреслював: «Я, Франциск Скорина, в лекарских науках доктор...»). Наведена в підручнику дата смерті Ф. Скорини («приблизно 1541 р.» — с. 242) застаріла. Сучасні скориновознавці сходяться на тому, що він помер у Празі в грудні 1551 або в січні 1552 р. Далі автор відзначає, що «розпочате Ф. Скориною східнослов'янське книгодрукування в другій половині XVI ст. продовжили російські просвітителі Іван Федоров і Петро Мстиславцев» (с. 242). Тут прізвище сподвижника Івана Федорова подано неточно: він — Петро Мстиславець (білорус, виходець із м. Мстислав на Могильовщині).

Про діяльність І. Федорова в Україні В. В. Лучик, зокрема, пише, що цей першодрукар, перебравшись зі Львова до Острога, «у 1578 р. надрукував ще один буквар і кілька книг. Серед них Острозька Біблія (1580–1581), що стала святинею української культури, і "Хронологія" А. Римші (1581)» (с. 242—243). Острозька Біблія справді широко відома, а про Андрія Римшу навряд чи хто з українських студентів має хоч найменше

уявлення. Тому варто було б додати фразу «білоруського поета другої половини XVI ст.». Його «Хронологія» являє собою листівку, на якій вміщено перший східнослов'янський друкований календар і перший окремо виданий твір білоруської поезії [1].

Поширення книгодрукування на інших слов'янських землях, зокрема і в південних слов'ян, висвітлено повно й цілком коректно.

Останній розділ «Історія слов'янської філології» — це досить широка панорама розвитку слов'янознавчої науки від її зародження ще за часів діяльності Кирила і Мефодія й до сучасності. Автор простежує становлення східно-, західно- і південнослов'янської філології як науки у слов'янських і неслов'янських країнах, характеризує найважливіші славістичні центри і їх найвідоміших представників, розкриває значення основних праць зі славістики, які набули резонансу в слов'янському світі. Завершується цей розділ аналізом стану слов'янської філології в СРСР і в пострадянських країнах. Серед імен найвідоміших зарубіжних славістів варто було б назвати знаного сучасного австрійського фахівця зі східнослов'янських мов Германа Бідера [2]. Деяких доповнень потребує й прикінцевий список рекомендованої літератури, зокрема тими працями, на які автор посилається в тексті підручника або які безпосередньо стосуються викладеного матеріалу: *Йордан.* О происхождении и деянии готов.— М., 1960; *Ф. П. Филин.* Образование языка восточных славян.— М. ; Ленинград, 1962; *О. Воропай.* Звичаї нашого народу. — К., 1993 (Х., 2004) тощо. Серед рекомендованих етимологічних словників чомусь немає авторитетного етимологічного словника польської мови Ф. Славського, новішого видання етимологічного словника чеської мови В. Махека (1968 р.) і жодного етимологічного словника південнослов'янських мов.

Позитивною якістю рецензованого підручника слід назвати вміщені в окремих розділах дефініції деяких філологічних і загальнокультурних понять та явищ (як врізки в текст курсивом подано визначення понять *слов'янська філологія*, *ономастика*, *етимологія*, *запозичення*, *язичництво*, *слов'янська демонологія*, *народний календар*, *писемність*) з етимологіями цих слів. При цьому слова грецької мови-джерела чомусь написані не грецькими, а латинськими літерами, хоча сучасні комп'ютерні технології дають усі можливості для адекватного відтворення слів будь-якою абеткою.

Усі висловлені тут зауваження й побажання, як і деякі інші помічені недоліки, часткові й неістотні, їх можна буде легко усунути при підготовці другого видання цієї праці. Отже, маємо всі підстави порадіти з того, що студенти — майбутні українські славісти, нарешті, одержали добротний підручник, до речі, затверджений Міністерством освіти і науки України саме як підручник для студентів вищих навчальних закладів, а широке коло зацікавлених читачів відтепер матиме своєрідну міні-енциклопедію слов'янознавства.

Г. ПІВТОРАК

[1] Див.: Францыск Скарына і яго час : Энцыкл. даведнік.— Мінск, 1988.— С. 532.

2 Українська мова : Енциклопедія.— 3-є вид.— К., 2007. — С. 49–50.